

MINISTERSTWO
KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO

PODSEKRETARZ STANU
dr hab. prof. IH PAN Magdalena Gawin

Warszawa, 22 marca 2019 r.

DOZ.6521.15.2019.DJ

**Wojewódzcy konserwatorzy
zabytków**
(według rozdzielnika)

Szanowni Państwo,

zgodnie z art. 90 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w ramach koordynowania działalności wojewódzkich konserwatorów zabytków, Generalny Konserwator Zabytków może ustalać ogólne kierunki ich działania, wydawać instrukcje i wytyczne określające sposób ich postępowania oraz oczekiwać od nich sprawozdań z działalności. W związku z powyższym przekazuję wytyczne w sprawie zasad sprawowania ochrony do zabytków techniki.

WYTYCZNE DOTYCZĄCE OCHRONY ZABYTEKÓW TECHNIKI

I. Wstęp

Zabytki techniki posiadają szereg cech odrębnych, determinowanych pierwotną funkcją, rozwiązaniami technicznymi, konstrukcją i formą oraz znaczeniem historycznym, kulturowym, społecznym. Owe odrębności stanowią podstawę wydzielenia kategorii zabytków na gruncie normatywno-prawnym. W **ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** określono je jako „obiekty techniki” dla zabytków nieruchomych (art. 6 ust. 1 pkt lit. e), oraz „wytwory techniki” dla zabytków ruchomych (art. 6 ust. 1 pkt 2 lit. d). Ponadto, zabytki techniki mogą zawierać się w innych normatywnie przyjętych kategoriach. Na przykład: pradziejowe relikty działalności gospodarczej zazwyczaj są uważane za zabytki archeologiczne; budowlane struktury przemysłowe zazwyczaj są kwalifikowane jako dzieła architektury i budownictwa. Nie ma sprzeczności w tego rodzaju postępowaniu, bowiem wiele obiektów, bądź ich zespołów, oraz wytworów posiada cechy wspólne dla więcej niż jednej sklasyfikowanej kategorii zabytków.

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkiidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

O kwalifikacji zabytku do kategorii obiektów lub wytworów techniki winno decydować rozpoznanie w nim materialnych śladów pierwotnych funkcji dla których pełnienia zabytek powstał, które stanowią świadectwo praktycznej realizacji idei technicznych, będącej przejawem wykorzystania wiedzy z zakresu nauk przyrodniczych i technicznych. Dotyczy to również części zabytku - stanowiącej obiekt lub wytwór techniki historycznie zintegrowany z dziełem architektury lub budownictwa.

Ponadto zespoły zabytków nieruchomych, należy traktować jako funkcjonalną całość nawet jeśli wchodzące w skład zespołu obiekty pełniły inne niż produkcyjne funkcje (biurowe, socjalne, magazynowe itp.), oraz kwalifikować w całości jako zabytki techniki. Konieczne jest również zwrócenie uwagi na towarzyszące obiekty infrastruktury nadziemnej i podziemnej stanowiące składową część obiektu objętego ochroną, takie jak: torowiska, rozjazdy obrotnice kolejowe, sieci energetyczne, transformatory, urządzenia wodociągowe, urządzenia sterujące ruchem, urządzenia transportowe itp. Należy je traktować jako część zabytku techniki.

Podczas postępowania konserwatorskiego przy zabytkach techniki należy przyjąć ogólną zasadę, że obejmowanie ich ochroną i opieką konserwatorską służy zachowaniu i nie pogorszeniu zawierających się w nich wartości zabytkowych. Wartości zabytkowe należy artykułować na gruncie normatywno-prawnym, przy czym powinny one zawierać się co najmniej w jednej z trzech grup wartości, wyszczególnionych w definicji zabytku użytej w *ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Dla obiektów techniki i wytworów techniki należy rozumieć, że:

- wartości historyczne zawierają się w zabytku, postrzeganym jako materialny dokument, stanowiący świadectwo dokonań człowieka na polu działalności naukowo-technicznej, przemysłowej, rolniczej, komunikacyjnej, gospodarczej, itp.;
- wartości artystyczne odzwierciedlają charakterystyczny dla minionych epok stosunek wrażliwości estetycznej twórców dzieł technicznych, które charakteryzują się mniejszym lub większym stopniem podporządkowania formy funkcjom użytkowym; w szczególnych przypadkach wynikają one również z wysokiego poziomu artystycznego wytworu lub obiektu techniki, jego dekoracji, jego wystroju, związku z uznanym artystą, przejawem stylu, nurtu artystycznego, relacji przestrzennych zespołu, związku z otoczeniem;
- wartości naukowe wypływają ze szczególnego miejsca zabytków techniki wśród źródeł poznawczych do badań nad rozwojem cywilizacji, przenoszących do współczesności wiedzę o stanie nauki i techniki w minionych okresach historycznych, a także wiedzę o ich wpływie na rozwój nauki i techniki.

II. Zasady postępowania konserwatorskiego względem zabytków techniki

a) Rozpoznanie wartości zabytku i obejmowanie go ochroną prawną

1. W ramach rozpoznania, należy dokonać identyfikacji i oceny wartości zabytkowych obiektu lub wytworu techniki, w tym wskazania tych atrybutów zabytku, w których wartości te się zawierają. Oceny wartości należy dokonywać z uwzględnieniem wiedzy z zakresu historii techniki, inżynierii, przemysłu, rolnictwa i innych dziedzin techniki, biorąc pod uwagę:

- autentyzm i stopień zachowania zabytku (przede wszystkim rozumiany jako stan zachowania elementów pozwalających na pełnienie określonych funkcji technicznych),
- dla zabytków nieruchomych czytelność pierwotnie pełnionej funkcji.

Określanie wartości zabytku techniki winno być poprzedzone przygotowaniem profesjonalnej dokumentacji, ukazującej aktualny stan zabytku, zawierającej informacje historyczne o jego powstaniu, funkcji, przemianach konstrukcji i formy, zmianach funkcji, oraz o jego znaczeniu gospodarczym i społecznym.

Na tym etapie niezwykle istotne jest właściwe ustalenie, czy zabytek techniki jest zabytkiem nieruchomym, czy też zabytkiem ruchomym. W związku z tym pamiętać należy, że zabytkiem nieruchomym jest nieruchomość lub jej część, których zachowanie ze względu na posiadane wartości leży w interesie społecznym. Zabytkami nieruchomymi będą zatem części składowe nieruchomości, a więc nie tylko budynki, ale także urządzenia trwale z gruntem związane.

Dobór sposobu wykonania i zakresu przedmiotowego dokumentacji należy uzależnić od rodzaju, charakteru i stanu zachowania obiektu lub wytworu techniki. Podstawową dokumentację stanowi **Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego** lub **Karta ewidencji ruchomych zabytków techniki**. Należy dążyć by dokumentacja zabytku techniki była wykonywana przez lub przy współudziale zabytkoznawcy historyka techniki lub przy współudziale specjalisty w określonej dziedzinie techniki.

2. W przypadku zabytku nieruchomego należy stosować się do **Instrukcji opracowywania kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych**, przygotowanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Oprócz standardowych informacji zawartych w karcie, dla zabytków techniki należy uwzględnić dane, takie jak:

- lokalizację obiektów z podaniem ich nazw i oznaczeń obiektów według systemu zakładowego (dla zespołów fabrycznych) lub lokalizację według obowiązującego pikietażu (dla obiektów komunikacyjnych),
- pierwotny schemat funkcjonalny, przebieg ciągu technologicznego (dla obiektów przemysłowych),
- powód powstania i znaczenie gospodarcze i społeczne obiektu,
- nawarstwienia związane z jego eksploatacją, naprawą, modernizacją, zmianą funkcji, itp.;

opis zasady działania poszczególnych części zabytku,

– stan infrastruktury technicznej związanej z zabytkiem (torowiska, drogi, place, urządzenia techniczne etc.),

– rysunki/schematy inwentaryzacyjne odzwierciedlające układy konstrukcji, rozmieszczenia i wzajemnych powiązań maszyn i urządzeń, lub ich śladów,

– fotografie pokazujące struktury budowlane, techniczne, maszyny i urządzenia, tabliczki firmowe i znamionowe, charakterystyczne detale, napisy, znaki fabryczne itp.

3. Należy bezwzględnie kierować się zasadą obejmowania ochroną konserwatorską budynków wraz z wyposażeniem stanowiącym integralne ich części. Za takie należy uznawać:

– maszyny i wyposażenie związane z prowadzonym procesem produkcyjnym

– elementy wyposażenia celowo trwale związanego z elementami budowlanymi, jak: konstrukcje suwnic, tory, instalacje technologiczne, podstawy pod maszyny, trwałe umeblowanie, np. wbudowane stoły, ławy, szafy. Gdy wyposażenie ruchome budynku posiada wartości zabytkowe i jest z nim powiązane historycznie można takie wyposażenie wpisać do rejestru zabytków ruchomych.

4. W uzasadnionych przypadkach do rejestru należy wpisać otoczenie nieruchomości zabytku techniki dla zachowania jego wartości widokowych oraz ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

5. W szczególnych okolicznościach, np. przy skażeniu chemicznym zabytku techniki, jego negatywnym oddziaływaniu na środowisko naturalne, przy utracie substancji lub zmiany jej cech fizykochemicznych w stopniu uniemożliwiającym dalszą jego egzystencję nawet w przypadku zmiany funkcji, przy postępowaniu w sprawie wpisu do rejestru zabytków należy dokonać wnikliwej oceny możliwości jego trwałego zachowania i od tego uzależnić dalsze działania związane z jego ochroną.

b) Prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych oraz podejmowanie innych działań przy zabytku techniki

1. Celem prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych lub innych działań prowadzonych przy zabytku techniki jest trwałe zachowanie jego substancji, konstrukcji i formy, w szczególnych sytuacjach również funkcji technicznej, które w całości stanowią świadectwo praktycznej realizacji idei technicznych, technologicznych, gospodarczych, przemysłowych, rolniczych, komunikacyjnych itp.

2. Wydanie pozwolenia na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych oraz podejmowanie innych działań przy zabytku techniki wpisanym do rejestru zabytków, jak również na prowadzenie robót budowlanych w jego otoczeniu, winno być poprzedzone wykonaniem stosownej ekspertyzy stanu technicznego zabytku.

Należy dążyć by opracowanie programu prac konserwatorskich, restauratorskich, oraz projektu budowlanego odbywało się przy współdziałaniu zabytkoznawcy historyka techniki, a w przypadku zabytku z zachowaną funkcją techniczną, obowiązkowo przy współdziałaniu specjalisty dziedziny techniki właściwej dla przedmiotowego zabytku.

W programie prac przy zabytku techniki należy określić funkcję jaką zabytek będzie pełnił po ich zakończeniu zwracając uwagę aby po wykonaniu prac, pierwotna funkcja lub proces techniczny był czytelny.

Należy przedstawić koncepcję zarządzania zabytkiem, pozostającą w zgodzie z zachowaniem wartości zabytkowych, które zdecydowały o objęciu zabytku techniki ochroną konserwatorską.

3. Prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane oraz inne działania nie mogą prowadzić do zatarcia cech przynależnych tym elementom zabytku techniki, które w przeszłości określały jego oryginalną funkcję, prowadzony proces techniczny lub oryginalny ustrój konstrukcyjny.

Ponadto należy dążyć do trwałego zachowania detali nie posiadających bezpośredniego znaczenia dla ustroju technicznego zabytku techniki, świadczących natomiast o jego np. przemysłowo-technicznym charakterze, takich jak: charakterystyczne wielopolowe szklenie okien, świetliki dachowe, kominy, wielkie wrota wejściowe do budynków przemysłowych, kanały służące prowadzeniu instalacji, ślady prowadzenia działalności górniczej (np. obróbki ścian), itp.

4. W przypadku podejmowania robót budowlanych przy nieruchomym zabytku techniki, dla zachowania integralności jego historycznych elementów (w nawiązaniu do zasady minimalnej niezbędnej ingerencji w strukturze zabytku) należy dążyć do wykorzystania możliwości zastosowania odstępstw od przepisów techniczno-budowlanych w tym pożarowych wymaganych w budownictwie współczesnym, stosownie do art. 9 ustawy Prawo budowlane. Dotyczy to również wykorzystania ekspertyz wskazujących na inny sposób spełniania wymogów zawartych w tych przepisach. W przypadku konieczności wymiany substancji budowlanej należy stosować substancję o cechach identycznych lub zbliżonych do pierwotnej, zarazem ustrój konstrukcyjny, jak i forma części zabytku podlegającej wymianie powinna stanowić jej rekonstrukcję. Dodawane współczesne struktury pomocnicze wzmacniające strukturę zabytku powinny posiadać charakter dyskretny. Natomiast, elementy tradycyjnego zabezpieczania i wzmacniania np. wyrobisk i pustek poeksploatacyjnych w kopalniach, podlegające cyklicznej wymianie, powinny być wykonywane z tradycyjnego materiału i o historycznej konstrukcji.

5. Dobór zakresu adaptacji zabytków techniki, wiążącej się z koniecznością zmiany funkcji, winien być określony trwałym zachowaniem zasadniczych atrybutów zabytku, decydujących

o objęciu go ochroną prawną. Należy zwrócić uwagę na istnienie ograniczeń adaptacyjnych związanych z zastosowaniem pierwotnie odmiennych norm budowlanych np. cieplnych, oświetlenia, nośności, a także sanitarnych, bezpieczeństwa, ochrony środowiska, oraz związanych z przestrzeganiem prawa górniczego i geologicznego, prawa wodnego itd. W przypadku niektórych, nadal użytkowanych zabytków techniki, np. kanały wodne, śluzy, itp., ze względu na bezpieczeństwo użytkowania, należy dopuścić wymianę części elementów na nowe tego samego typu lub wyjątkowo dopuścić montaż współczesnych mechanizmów, przyjmując zasadę maksymalnego zachowania oryginalnej substancji, łącznie z pozostawieniem w zabytku elementów już nieużywanych, w celu zachowania historycznego wyglądu zabytku.

6. W przypadkach wielkopowierzchniowych zespołów, stanowiących zabytek techniki (fabryki, kopalnie, huty etc.), składających się z obiektów o zróżnicowanych funkcjach (produkcyjnych, magazynowych, biurowych, socjalnych, mieszkaniowych itp.), których zagospodarowanie przez jeden podmiot stanowi trudność, zachodzi konieczność użytkowania zabytku przez kilku posiadaczy oraz związana z tym konieczność podziału własności. Należy wówczas stosować zasadę, iż odrębnie zagospodarowane poszczególne części zespołu powinny zachować integralność zabytku w jego oryginalnym kształcie, w tym: zachowany powinien być: oryginalny układ powiązań komunikacyjnych (bez wprowadzenia fizycznych wygrodzeń podzielonych części zacierających te powiązania), układ rozmieszczenia budynków, układ zachowanej zieleni, Przyjęta ma być zasada stosowania jednolitych materiałów budowlanych, wspólnej kolorystyki przy remontach poszczególnych obiektów.

7. W przypadku konieczności rekultywacji terenów poprzemysłowych, należy dążyć do zachowania reliktyw historycznego zagospodarowania tego terenu, które w czytelny sposób przekażą informacje o przemysłowej funkcji terenu.

8. W projektach adaptacji zabytków techniki do nowych funkcji należy szczególną uwagę zwrócić na czytelność zachowanej infrastruktury nadziemnej i podziemnej (torowiska, rozjazdy, obrotnice kolejowe, place drogi dojazdowe etc.).

9. W procesie sporządzania dokumentacji konserwatorskiej należy zwrócić uwagę na często powiązane z zabytkiem techniki ślady ukształtowanej przez przemysł kultury niematerialnej (język, tradycje zawodowe, relacje społeczne etc.).

Z poważaniem

Magdalena Gawin